

МИСТЕЦТВО ВІЙНИ

Триколенко С.Т.

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського
Національної академії наук України

У статті розглядаються самурайські лати й одяг, представлені на виставці «Самураї. Art of war». Аналізується загальна структура вбрання, символіка, особливості крою та декорування. Велика увага приділяється сакральному й практичному значенню елементів обладунків та озброєння.

Ключові слова: костюм, мистецтво Японії, обладунки, зброя.

Постановка проблеми. Людська історія вибудовується на численних соціальних зламах і змінах, які часто супроводжуються військовими діями. Весь героїчний епос людства, що сформувався протягом його існування, й формується донині, базується на міфах та реальних історіях про воєнні подвиги героїв – завойовників і захисників. В різні періоди ставлення суспільства до війни було різним: від захоплено-патетичного оспівування до різко-негативної критики, але одне залишається незмінним: знаряддя війни динамічно розвиваються. Гонитва озброєння відбувається як між різними державами, так і в середині держав. Захисні обладунки, зброя, знаряддя для штурму та захисту, машинерія і техніка – протягом століть від цих складових залежала доля народів, фактично від них залежало їхнє існування. Але навіть складові війни стали основою для проявів мистецтва.

Аналіз останніх досліджень. Велику увагу мистецтву оформлення японського костюму і бойових обладунків приділяє безпосередньо Олександра Баркова, яка стала організатором виставки, про яку піде мова. Японське вбрання досліджують Ольга Хованчук, Яманак Норіо, Марія Фрід, та інші. Дженіс Ганнер розглядає різноманітні техніки японського батіку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У різних країнах мистецтво оздоблення зброї та обладунків набувало меншого чи більшого поширення. Розкіш парадного військового вбрання зі зброєю контрастує з суворою функціональністю безпосередньо бойових знарядь й обладунків. Стратегія залякування ворога агресивно-яскравим зовнішнім виглядом солдатів, та навпаки, стратегія маскування позначились на розвитку воєнних обладунків. Смісловий та мистецтвознавчий аналіз військового вбрання дає потужне підґрунтя для подальшого розгляду мистецтва в контексті історичних подій.

Мета статті. Метою даної статті є аналіз особливостей традиційного японського бойового вбрання, дослідження закованої в оздобленні символіки, міфологічного та функціонального значення.

Виклад основного матеріалу. Японці перетворили саме поняття війни на мистецтво, сповнене особливих традицій, ритуалів, і, звісно ж, прекрасних зразків образотворчого й декоративно-ужиткового мистецтва. Виставка «Самураї. Art of war», що проходила у Київському планетарії, продемонструвала численні зразки японської військової культури. Виставка організована спільно з колекцією «1001 кімоно» Олександри Баркової, багато речей потрапили до фондів з колекцій європейських родин. У другій половині XIX ст. в Японії почалася мода на наслідування європейської культури, натомість європейське суспільство масово захопилося всіма складовими культури сходу – Індії, Китаю, Японії. Численні реліквії заможних японських родин були куплені європейцями і вивезені.

Протягом багатьох століть японська мода не зазнавала принципових змін, і для сучасної Японії традиційне вбрання є незамінним й необхідним атрибутом релігійного та світського церемоніалу. Містичність, асоціативність і символіка переплелися з побутом, кожна деталь помешкання, кожен елемент одягу несе у собі змістовний сюжет якоїсь легенди чи повір'я. Цивільний та військовий одяг втілює елементи світосприйняття, масштабного пласту міфологічно-героїчної символіки. Загалом охарактеризувати японське мистецтво і побут можна фразою «все зайве – потворне»: розкіш має бути прихованою, потаємною; прикрашання повинно ґрунтуватися на функціональності [4, с. 3].

Обладунки, що демонструвалися в експозиції, поділяються на бойові, парадні та цивільні. Досліджуючи історичний розвиток японського бойового й цивільного одягу в контексті загальних соціальних і культурних процесів можна визначити основні етапи розквіту та занепаду Японії як цілісної, культурно-потужної держави.

Найяскравішими експонатами першого залу були поєднані в єдину композицію воїни. Очолює цей загін вершник на невисокому коні. Вперше коні були завезені в Японію у V столітті н. е., були надзвичайно дорогими. Лише заможні воїни знатного походження – бусі – могли дозволити собі мати бойового коня, саме з бусі складалася кіннота. На коні типова зброя – багу, структура якої здебільшого запозичена з Китаю. До неї входять кура – сідло, яке забезпечувало вершнику зручну та міцну посадку, і не сковувало рухи коня. Низькі азіатські коні цінні своєю маневреністю: в бою вони мають надавати вершникам максимально зручну позицію для удару, і бути готовими швидко міняти дислокацію залежно від маневрів супротивників. Під сідло вкладали килимок кідуке. Решту зброї складають підпруга харубі, подушка й стремена абумі, вудила куцува, захисні нащічники кангава-іта, нахрапник ханагава і поводи куцу-вадзура. Зближуючись із супротивником, вершник зачіплював поводи за спеціальні кільця на нагруднику, вивільняючи таким чином свої руки для боротьби. Він утримувався на коні за допомогою колін та п'ят, добре натренований кінь розумів найменший рух хазяїна, і синхронно з ним наступав на ворога або ухилявся від ударів. За спиною вершника бойовий прапор – сасімоно, на якому зображено герб його клану. Масовість воєн та велика кількість найманців спонукали необхідність ідентифікації на полі бою, тому шовкові або хлопкові прапорці чи просто стрічки відповідного кольору з символікою певного клану стали незмінними атрибутами військового обладунку.

З двох боків від вершника розміщені лучники з великими дерев'яними луками о-юмі. Лук і стріли – основна зброя самураїв для масових сутичок, це підкреслено навіть філологічно: слово «війна» та словосполучення «лук і стріла» були синоніма-

ми – юмі-я. Саме поява коней на території середньовічної Японії посилила інтерес до далекобійної зброї, адже тепер воїн міг перекласти необхідність рухатися в певному напрямку на свого коня, сконцентрувавшись на ураженні цілі. Особливістю японського лука є його асиметрична форма: майже дві третини лука знаходяться вище за рукоять і приблизно одна третина – нижче. Це забезпечувало додаткову далекобійність, але і збільшувало силу натягнення. З найбільшими луками – санні-барі могли впоратися двоє, а іноді і троє людей. Розміри середніх луків зазвичай становили 2-2,20 метра, великі екземпляри досягали 2,5 метра, й навіть більше. Декор луків був порівняно скромним – ніщо не повинно заважати пружності та збивати приціл. Представлені на виставці експонати – типові луки середнього розміру, пофарбовані в яскравий кораловий колір та обмотані шкіряними джгутами.

Обладунки всіх представлених у цій композиції воїнів належать до різних кланів: на вершнику обладунку клану Мацудайра XVIII ст., який інтенсивно працював над об'єднанням феодално роздроблених земель. Саме з цього клану вийшов перший з сьогунів Токугава – Токугава Ієясу. Шкіряна та льняна основа для панциру вкрита металевими нашивками, немов лускою. Таке спорядження захищало від близьких ударів мечем чи кинджалом, але не могло витримати стрілу, пущену з достатньою силою. Обладунки лучника, що стоїть справа від вершника демонструють його вразливість до клану Отавара XVII ст., його стиль вбрання називається «наман» – «південні варвари». Металева пластина, що вкриває його торс, нагадує європейські зразки лицарських лат, зокрема іспанський моріон. Решта костюму відповідають традиціям японського захисного спорядження: кіраса наман німай-до з типовою захисною шестиглинною спідницею-оборкою кусадзурі. Клини виготовлені з посріблених шкіряних пластин, які з'єднуються між собою за допомогою шнура. З невеликих за розміром, нашитих на основу пластин складаються основні деталі захисного обладунку. На більш рухомих частинах одягу пластини дрібніші за розміром, а на менш рухомих – їх замінюють цілісні за структурою деталі: наручі цуцуготе з металевих трубок, поножі, виконані за такою ж технологією, шолом... Цільні деталі пишно оздоблені візерунками, нанесеним золотим лаком. Обладунки третього воїна кінця XVIII ст. являють собою типове спорядження тосей гусоку – вбрання феодала, що сформувалося в епоху війни провінцій XVI ст.

На стіні навпроти композиції з воїнами розташована експозиція дитячих кімоно. Тут виставлені зразки XIX та XX ст., для дитячих кімоно мотиви зображень обираються як традиційні, так і сучасніші: набивні малюнки з літаками, танками та іншою військовою машинерією XX ст. мають виховувати у юнаків патріотизм й гордість за технічні здобутки Японії. Фабричні тканини з набивними малюнками стали модними напередодні Другої світової війни, до цього масові мануфактурні тканини були ознакою бідності – адже створений майстром індивідуальний неповторний розпис могли дозволити собі далеко не всі. Саме технічний прогрес Японії поч. XX ст. став поштовхом для введення в моду фабричних речей: тканин, готового одягу, посуду, меблів... Їх використання вже не було ознакою нестачі коштів на щось індивідуальніше, а демонструвало патріотизм й прагнення підкреслити гордість за розвиток держави.

Наступний яскравий експонат – група шоломів з масками періоду перемир'я Едо (1603-1868 рр.). Бойовий шолом залишається значущим елементом

обладунку самурая, хоча й зазнає певних змін. В цей період політичної і соціальної стабільності обладунки носять не стільки захисну, скільки парадну функцію. Прикраси шоломів – даге – поділяються на маедате (фронтальні оздоби), вакідате (бокові оздоби), касірадате (верхні оздоби), та усіродате (задні оздоби). Мотиви оздоблення шоломів були найрізноманітніші: зображення реальних та фантастичних тварин, рослин, комах, міфологічних героїв, стихійних духів... Зазвичай прикраси виготовлялися з металів, дерева, лакованої шкіри, але для парадного костюму використовувався легший варіант – пап'є-маше. Також деякі варіанти захисних накладок робилися з бамбукових тростин, міцно скріплених між собою шкіряними ремінцями. Перший шолом цієї групи – момонарі-кабуто (у вигляді персика), прикрашений великими рогами. Це справжній бойовий шолом, його внутрішня частина міцно укріплена, а область шиї ззаду накриває міцний панцир з металевих пластин. Цей шолом укомплектований маскою зрілого воїна з пишними вусами XVIII. Подібні маски мали злякати або збити з пантелику супротивника: молоді, недосвідчені воїни надівали маски зрілих, зрілі, натомість, могли надівати маски юних, а іноді навіть дівчат – дезорієнтований супротивник недооцінював його і міг пропустити небезпечний удар. Інший шолом цієї композиції – залізна каска дзінгаса, прикрашена малюнком у вигляді дракона. Це не бойовий обладунок, він має радше парадно-вихідну функцію. До цієї каски підібрано металеву півмаску, яка захищає щоки, підборіддя і шию. Центральним експонатом композиції є шолом каварі-кабуто, який має вигляд головного убору Даоського монаха: декоративні елементи, що нагадують вуха та риси обличчя; вони, на перший погляд, мають декоративну функцію, але можуть витримати або полегшити сильний рублячий удар зверху. Також ці помітні здалеку елементи мають дати можливість солдатам побачити свого командира. Маска зроблена з розлукченим виразом обличчя, навіть певну демонізацію, яка покликана злякати супротивника. Знизу до маски кріпляться захисні пластини шиї. Всі деталі покриті лаком урусі (імітація іржі). Обидва експонати XIX ст., але ця форма бойового обмундирування виникла ще в XVII ст.: початок мирної епохи ознаменувався підйомом всіх галузей мистецтва, при цьому феодалні родини накопичили значні багатства, які дали можливість замовляти зброю та художникам справжні витвори мистецтва. Наступний експонат цієї групи – каска, скріплена з 64 металевих пластин XVII ст., укомплектована маскою мемпо. Ця маска виготовлена із заліза, і має власну назву «Повний місяць над Фудзі». Шия, як і в інших експонатах, закрита пластинами. Останній експонат – шолом самурая-пожежника XIX ст. Епоха миру фактично зробила непотрібним могутній досі клас самураїв, і багато з них просто опустилися на дно суспільства: розгубленим, п'яним самураєм у подертому вбранні присвячені численні малюнки, нецке, розписи на кімоно. Воїни, що зуміли пристосуватися до нового порядку, засвоїли цивільні професії: охоронці, пожежники, землероби. Професія пожежника була надзвичайно шанованою в японському суспільстві – легкі будинки з дерева, тросику, рисової соломи, паперу і тканини миттєво спалахували; а ущільнена забудова призводила до того, що часто згорали цілі квартали або навіть міста. Завданням самурая-пожежника був не порятунок палаючого будинку та майна (це зазвичай було просто неможливо), а припинення поширення вогню на інші споруди. Тому кожний феодал

землевласник мусив утримувати загін пожежників, які б могли швидко й ретельно загасити полум'я. Представлений шолом належав багатому феодалу, який керував пожежною бригадою: він виготовлений за складною дорогою технологією, з дорогих матеріалів, покритий лаком. До цього шолома додано полотняний капюшон яскраво-червоного кольору, який має захищати обличчя і шию від вогню та іскор. Капюшон декорований зображеннями літаючих голубів – символів довголіття й пошани. Образ голуба в японській міфології двоякий: голуб-самець вважається супутником бога війни Хачіману, натомість голубка, яка зображується з мечем сповіщає про завершення війни [1].

Наступний яскравий експонат – парадний комплект обладунків другої половини XVIII ст., насичений декоративними елементами в техніці мокуме-гане. Ця техніка виникла в XVII ст., використовувалася для декорування руків'я та піхв самурайських мечів. Назва цієї техніки дослівно перекладається як «дерев'яне око металу»: майстер виконує з різних металів бруски, які потім скріплюються під тиском, при великій температурі. Потім бруски розпилюються, таким чином кожна частина має свій неповторний малюнок, який нагадує зріз стовбуру дерева. Найрозкішніші мокуме нараховують близько 30 шарів, різних за складом й кольором. Представлений в експозиції комплект пишно оздоблений коралово-червоними платівками, шолом прикрашає велика золотиста пластина-дате у вигляді мушлі. Мушля у японській культурі символізує гармонію і відданість. Мушля також була досить поширеним геральдичним символом, зокрема хорагай камон (моллюск *Chagonia Tritonis*), який використовувався в якості труби-горна [2].

Елементи наступного обладунку містять гербові зображення ріндо родини Мінамото. Група давніх родин, які походили від нащадків імператорів, яких було переведено зі статусів принців до статусів підданих (асон), обрали своїм гербовим мономотив сасаріндо – переплетіння паростків бамбуку та квітів горечавки. Після багатьох років напруженої міжкланової боротьби очільники клану Мінамото одержали перемогу, і встановили у середньовічній державі військову владу самураїв. Обладунки представника клану XVIII ст., здаються порівняно скромними: ніякого кричуще-яскравого дорогого декорування, максимально спрощені й узагальнені форми. Все спрямовано на функціональність, зручність. Кусадзурі прикрашена великими металевими платівками, які мають не стільки прикрашальне, скільки захисне значення. Єдиним декоративним елементом цього комплекту є величезні роги, якими оздоблений шолом.

Інші комплекти обладунків, представлені в експозиції, датуються переважно XVIII ст., і мають досить загальну структуру: кіраса, захисні наплічники та наручі, спідниці-оборки, поножі, шоломи. Різняться типи окремих елементів обладунків, техніки їх виконання та оздоблення. Кіраса гомайгомаї до клану Асано виготовлена з суцільних горизонтальних пластин, скріплених між собою білим шнуром, натомість кіраса іншого обладунку, виготовленого аналогічним чином, скріплена не шнурами, а металевими заклопками. Оздоблення цих обладунків мінімальне: прагнення функціональної зручності і, напевно, економічні міркування спонукають майстрів до пошуку лаконічних, легких у нанесенні необ'ємних орнаментів, якими окантовані деталі.

Окремий зал виділено для самурайської холодної зброї – мечів та кинджалів. На відміну від усталених західних уявлень, основною зброєю са-

мурая є лук і стріли, а не меч. Але саме меч має сакрально-ритуальне значення: навколо образу меча зібрано безліч легенд, які оспівують подвиги богів та героїв. Зокрема легенда про бога бурі Сусано розповідає, що він переміг чудовисько – восьмиголову змію, і витяг з її хвоста меч Кусанаті – «Косар трави», який подарував своїй сестрі Аматерасу [3, с. 445]. Меч став символом імператорської влади наряду з іншими священними предметами – дзеркалом і яшмовим намистом. Також меч став символом самурайського статусу, і втілював відданість, честь, етику. Мечі використовувалися під час битви та під час церемоніалу, в заповіті Токугава Іеясу, який об'єднав Японію, мечу надається найвище ментальне значення: «Меч – це душа самурая, тому, хто забуде про нього або втратить, ніколи не буде пробачення». Мечі мали власні імена, були нерозлучними супутниками самураїв. Після загибелі власника меч зберігався в родині, передавався у спадок нащадкам. Найвідоміший самурайський меч – «утігатана», поступово став називатися «катана»; за часів середньовіччя він був доповненням до більшого і громіздкішого меча таті, але поступово перейняв його функції. Катану став доповнювати коротший меч вахідзасі, комплект з двох мечів отримав назву дайсьо. Японський меч, на відміну від західних аналогів, легко розбирається на частини. Одним з найцінніших його елементів є цуба – аналог гарди, але зі значно більшим сакральним змістом. У виготовленні цуб японські майстри досягли високого художнього рівня: кожна цуба – єдина і неповторна, виготовлялася на замовлення та містила родову символіку й зображення-обереги. Самурайський кодекс бусідо не схвалював носіння воїнами прикрас на своєму тілі, тому обладунки і деталі зброї стали основним об'єктом оздоблення. При зіпсуванні клинка під час бою цуба зберігалася як захисний амулет, або для неї виготовлявся інший клинок. Руків'я та піхви мечів оздоблювалися шкірами тварин, особливо дорогою та розкішною була шкіра ската, металами, інкрустаціями коштовним камінням та слоновою кісткою. На виставці представлені катани, руків'я і піхви яких оздоблені шкірою ската, а також містять інкрустаційні зображення геральдичних символів. Парадна зброя прикрашалася особливо розкішно – в експозиції східної колекції Музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків є катана, руків'я та піхви якої повністю оздоблені слоновою кісткою.

Останній зал присвячений японському вбранню XIX ст.: традиційні жіночі кімоно і військове обмундирування, фасон якого запозичений з заходу. Єдиною національною ознакою є геральдична символіка на галунах та елементах шитва. У вітринах виставлені нагороди й відзнаки, зокрема Орден Дорогоцінної корони на Великій стрічці, Орден Священного Скарбу різних ступенів. Експозицію гармонійно доповнюють твори образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва, слід відзначити роботи з деревини, покриті кольоровим та золотим лаком. Традиційно для виготовлення лаку використовується сік дерева урусі, який має властивість відштовхувати вологу. Численні техніки роботи з лаком різняться між собою технологією приготування самого лаку (консистенція, колір, домішки), технікою нанесення і подальшим декоруванням виробу. Окрім побутових виробів з деревини цільні металеві деталі латів також покривалися цим лаком – він захищав їх від корозії та інших атмосферних впливів. Однією з найскладніших технік нанесення лаку є макі-е – «малюнок із бризків». Технологія нанесення багатощарова: позолота на-

носитись на не застиглий лак поступово. Частинки позолоти можуть бути більшими, меншими або навіть мікроскопічними. Потім поступово наносяться наступні шари лаку, кожен новий після того, як висохне попередній. Іноді кількість шарів лаку сягала п'ятдесяти. Шкатулки, посуд, деталі ширм, таці, підставки під мечі – в помешканнях заможних родин все вкривалося лаком. У XVI ст. його стали застосовувати для зовнішніх архітектурних деталей.

Висновки і пропозиції. Загалом завдяки експонатам виставки можна простежити чіткі лінії наслідування китайських зразків різних періодів:

запозичення X-XII ст. значно адаптовані до національної традиції, натомість більш пізні мотиви практично не відрізняються. При цьому сама структура японського бойового обладунку, зброї, предметів вжитку має самобутні, незалежні риси. Завдяки запозиченням з континенту культура та мистецтво Японії отримали чудову основу для розвитку і вдосконалення: високий художній рівень представлених в експозиції зразків демонструє майстерність ремісників та художників, які, ґрунтуючись на іноземних традиціях, зуміли виробити власні творчі концепції.

Список літератури:

1. Інтернет-ресурс <http://www.simbolarium.ru/simbolarium/sym-uk-cyr/cyr-g/go/golubj.htm>
2. Інтернет-ресурс <http://www.liveinternet.ru/users/3090603/post177816768/>
3. Коттерел Артур, Рэчел Сторм Мифы Восточной Азии/ Коттерел Артур, Рэчел Сторм// Энциклопедия «Мифология», Москва, Росмэн, 2003. – С. 512.
4. Триколенко С. Японська казка засніженого Києва/ С. Триколенко // «Мистецькі грані», 2013 – № 3(42). – С. 3.

Триколенко С.Т.

Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии имени М.Т. Рылского
Национальной академии наук Украины

ИСКУССТВО ВОЙНЫ

Аннотация

В статье рассматриваются самурайские доспехи и одежда, представленные на выставке «Самураи. Art of war». Анализируется общая структура наряда, символика, особенности кроя и декорирования. Большое внимание уделяется сакральному и практическому значению элементов доспехов и вооружения.

Ключевые слова: костюм, искусство Японии, доспехи, оружие.

Trykolenko S.T.

Institute of Art, Folklore and Ethnology named after M.T. Rylsky
National Academy of Sciences of Ukraine

ART OF WAR

Summary

The article deals with samurai armor and clothing in the exhibition "Samurai. Art of war". Analyzed the general structure of clothing, symbols, especially the cutting and decorating. Much attention is paid to the sacred and the practical value of items of armor and weapons.

Keywords: costume, Japanese art, armor, weapons.